

УДК 340.1

ІНФОРМАЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ, СТРУКТУРА

Кузнецова М.Ю., к. ю. н.,
завідувач кафедри приватного та соціального права
Сумський національний аграрний університет

У статті обґрунтовано важливість дослідження інформаційно-правового статусу в інформаційних правовідносинах. На основі фундаментальних положень загальної теорії права визначено поняття і структуру інформаційно-правового статусу та зміст понять «правове становище» і «правовий зв'язок».

Ключові слова: правовий статус, інформаційно-правовий статус, правовий статус особи, правове становище, правовий зв'язок.

В статтю обоснована важність дослідження інформаційно-правового статусу в інформаційних правоотношеннях. На основі фундаментальних досліджень загальної теорії права визначено поняття і структура інформаційно-правового статусу і зміст понять «правовое положение» і «правовая связь».

Ключевые слова: правовой статус, информационно-правовой статус, правовой статус лица, правовое положение, правовая связь.

Kuznetsova M. Yu. INFORMATION AND LEGAL STATUS: CONCEPT, FEATURES, STRUCTURE

The importance of the information legal status's investigation in the information legal relations is substantiated. Based on the fundamental provisions of the general theory of law, the concept and structure of the information and legal status as well as the content of the concept of "legal status" and "legal connection" are defined.

Key words: legal status, information and legal status, legal status of a person, legal provision, legal position.

Постановка проблеми. Уважаємо за необхідне акцентувати увагу на неточностях у доктринальних формулюваннях структури правового статусу. Очевидно, що маємо приклад недостатньо послідовного та зваженого вживання термінів і понять. Говорячи про правовий статус як загальне поняття, деякі автори розглядають як його структурні елементи вже елементи структури правового статусу особи. Тобто вони не розрізняють поняття «правовий статус» (інформаційно-правовий статус) і «правовий статус особи», що є не зовсім коректним, адже останнє поняття – похідне від загального – «правовий статус».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Грунтуючись передусім на фундаментальних положеннях загальної теорії права, надалі пропонуємо акцентувати увагу на дослідженні загальноправової характеристики та змісту поняття «правовий статус». Доречним у зв'язку з цим буде нагадати, що вивченню зазначеного питання присвячено наукові праці багатьох відомих учених, таких як М.М. Алексєєв, В.М. Дурденевський, Н.Л. Дювернуа, В.Б. Єльяшевич, Б.О. Кістяківський, Н.М. Коркунов, З.А. Муромцев, Л.І. Петражицький, І.О. Покровський, Є.М. Трубецький, Б.М. Чичерін, Г.Ф. Шершеневич, М.М. Агарков, Н.Г. Александров, С.С. Алексєєв, В.Я. Бойцов, С.Н. Братусь, С.Ф. Кечек'ян, М.Л. Кулагін, В.В. Лазарєв, Г.В. Мальцев, М.Н. Марченко, Н.І. Матузов, А.З. Міцкевич, Б.Б. Черепакін, Р.О. Халфіна, Л.С. Явич та інші. Нарешті, у сучасний період дослідженню правового статусу суб'єкта права як теоретико-правової категорії присвячені передусім комплексні роботи С.І. Архипова та В.Є. Чиркіна.

Постановка завдання. Метою статті є визначення термінів «правовий статус», «ін-

формаційно-правовий статус», «правове становище» та «правовий зв'язок».

Виклад основного матеріалу дослідження. Природа, структура і зміст правового статусу постають, як зазначають О.В. Зайчук та Н.В. Оніщенко, ключовим поняттям юридичної науки, «були й залишаються як предметом серйозного дослідження для науковців, так і об'єктом прискіпливої уваги практиків» [1, с. 79]. Водночас, на думку авторів, «правовий статус» – це система законодавчо встановлених і гарантованих державою прав, свобод, законних інтересів та обов'язків суб'єкта суспільних відносин. Правовий статус характеризує становище особи у взаємовідносинах із суспільством і державою [1, с. 79]. Разом із тим таке визначення ми вважаємо не досить чітким та обґрунтованим, оскільки виникає питання щодо введення ще одного поняття – «суб'єкт суспільних відносин».

Аналогічне розуміння змісту досліджуваного поняття має й О.Ф. Скакун, на думку якої, правовий статус – «це передбачена законодавством система взаємозалежних прав, законних інтересів і обов'язків суб'єкта права» [2, с. 550]. Як бачимо, у дефініції поняття «правовий статус», визначеного О.Ф. Скакун, ідеться саме про «суб'єкт права», а не про «суб'єкт суспільних відносин», на відміну від визначення попередніх авторів.

Висловлюючи свою позицію, А.В. Панчишин визначив правовий статус як «багатоаспектну, комплексну, універсальну категорію, що має чітку стабільну структуру та встановлює характер і принципи взаємодії суб'єктів суспільних відносин між собою, а також, шляхом визначення прав, обов'язків та гарантій їх реалізації, визначає місце суб'єкта в системі правовідносин та забезпечує нормальну

життєдіяльність соціального середовища» [3, с. 64]. Разом із тим А.В. Малько характеризує правовий статус як комплексне інтегративне поняття, що відображає взаємовідносини суб'єктів суспільних відносин, особи й суспільства, громадянина й держави, індивіда та колективу, а також інші соціальні зв'язки [4, с. 397]. Нарешті, Г.А. Борисов зміст поняття «правовий статус» доповнює тим, що воно характеризується ще й цілісністю, чіткою структурованістю та визначеним порядком взаємодії його компонентів [5, с. 129].

Разом із тим вважаємо за доцільне з'ясувати основні ознаки правового статусу. Достатньо обґрунтованим, на нашу думку, є підхід, запропонований В.М. Корельським, який, характеризуючи правовий статус як багатаспектне поняття, акцентував увагу на його таких важливих ознаках. По-перше, правовий статус має загальний, універсальний характер, включає статуси різних суб'єктів правовідносин: держави, суспільства, особи тощо. По-друге, правовий статус відображає індивідуальні особливості суб'єктів і реальне становище їх у системі багатоманітних суспільних відносин. По-третє, правовий статус не може бути реалізований без обов'язків, що кореспондуються правам, без юридичної відповідальності за їх невиконання чи неналежне виконання, без правових гарантій. По-четверте, правовий статус визначає права й обов'язки суб'єктів у системному вигляді, що дає змогу здійснити порівняльний аналіз статусів різних суб'єктів [6, с. 549].

Нині більш детальними (спеціальними) ознаками правового статусу, на думку В.М. Руденко, є такі. По-перше, залежність від сутності соціального устрою, в умовах якого він складається й функціонує. По-друге, установлення правового статусу спеціально уповноваженими органами держави і зміна його змісту залежно від волі законодавця, а не окремих суб'єктів права, на яких він поширюється. По-третє, вираження правового статусу у формах права – нормативно-правовому акті, нормативно-правовому договорі, судовому прецеденті тощо. По-четверте, визначення меж, формування статусних прав та обов'язків [7, с. 234].

Переходячи до визначення структури правового статусу, зазначимо, що відсутність єдиної позиції щодо визначення змісту поняття «правовий статус» водночас зумовлює різні точки зору стосовно визначення його структурних елементів. Потрібно зауважити, що здебільшого в літературі йдеться про структурні елементи правового статусу особи.

Наприклад, А.М. Колодій та А.Ю. Олійник серед елементів правового статусу визначають: 1) статусні правові норми і правові відносини; 2) суб'єктивні права, свободи та юридичні обов'язки; 3) громадянство; 4) правові принципи та юридичні гарантії; 5) законні інтереси; 6) правосуб'єктність; 7) юридичну відповідальність [8]. М.І. Хавронюк до структури правового статусу включає лише: 1) правосуб'єктність людини; 2) принципи конституційно-правового статусу людини; 3) права та свободи людини й гарантії їх реалізації; 4) обов'язки людини та гарантії

їх виконання [9]. В.О. Котюк, у свою чергу, визначає, що правовий статус особи й громадянина складається із суб'єктивних прав, свобод та обов'язків [10]. На думку О.А. Лукашевої, поняття правового статусу варто обмежити категоріями прав та обов'язків, що дає змогу чітко визначити його структуру. На думку останнього автора, всі інші елементи є або передумовами, або другорядними щодо основних [11, с. 91–96].

Узагальнюючи теоретичні підходи із цього питання, О.В. Зайчук і Н.М. Оніщенко зазначають: «Деякі вчені самостійними елементами правового статусу особи називають громадянство, загальну правосдатність, гарантії, законні інтереси та юридичну відповідальність. Інші – навпаки, деякі із згаданих вище елементів характеризують або як передумову (громадянство, правосдатність), або як другорядні елементи статусу (юридична відповідальність, законні інтереси), або як такі, що виходять за межі правового статусу (гарантії). Серед елементів називають і правові норми, що закріплюють статус особи, правосуб'єктність, правові принципи та правовідносини статусного типу» [1, с. 78].

Разом із тим О.В. Зайчук та Н.М. Оніщенко пропонують власне розуміння структури правового статусу, серед елементів якого виділяються: 1) права особи (формально визначені та юридично гарантовані можливості користуватися соціальними благами й реалізовувати суб'єктивні інтереси); 2) свободи особи (нормативно закріплені можливості, що мають певні особливості порівняно з правом); 3) законні інтереси особи (юридично значимі претензії на соціальні блага, які не охоплюються змістом прав і свобод); 4) юридичні обов'язки особи (встановлені та гарантовані державою вимоги до поведінки людини, офіційно закріплена міра необхідної діяльності в інтересах сторони, якій належить суб'єктивне право) [1, с. 78, 79].

Отже, дослідження структури правового статусу допомогло усвідомити існування низки наукових підходів до визначення її елементного складу. Водночас варто звернути увагу на збалансоване визначення структури правового статусу, запропонованого О.В. Зайчуком та Н.В. Оніщенко, які, нагадаємо, виділили такі елементи цієї структури: 1) права особи; 2) свободи особи; 3) законні інтереси особи; 4) юридичні обов'язки особи.

Водночас вважаємо за необхідне акцентувати увагу на неточності в запропонованому зазначеними вище науковцями формулюванні структури правового статусу. Очевидно, що маємо, знову ж таки, приклад недостатньо послідовного та зваженого вживання термінів і понять. Говорячи про правовий статус як загальне поняття, вказані автори розглядають як його структурні елементи вже елементи структури правового статусу особи. Тобто вони не розрізняють поняття «правовий статус» і «правовий статус особи», що є не зовсім коректним, адже останнє поняття – похідне від загального – «правовий статус».

У зв'язку з цим вважаємо за необхідне підкреслити в черговий раз точність формулювання думок, що притаманно О.Ф. Скакун. Нагадаємо, що науковець чітко визна-

чає правовий статус: це «передбачена законодавством система взаємозалежних прав, законних інтересів і обов'язків суб'єктів права» [2, с. 550]. Уважаємо за доцільне приєднатися до позиції О.Ф. Скакун і визначити інформаційно-правовий статус як передбачену інформаційним законодавством систему взаємозалежних інформаційних прав, законних інформаційних інтересів та інформаційних обов'язків суб'єктів інформаційного права.

Усвідомлення змісту поняття «правовий статус», яке надано у визначенні О.Ф. Скакун («юридична міра соціальної свободи суб'єкта права; визначає межі, у яких можуть відбуватися кількісні зміни його правового становища» [2, с. 550]), логічно зумовлює необхідність дослідження наступного поняття – «правове становище». Разом із тим, на нашу думку, доцільно зазначити, що зазвичай точне (не синонімічне) формулювання останнього поняття – не «правове становище», а «правове положення». Саме це поняття досліджується упродовж багатьох років фахівцями, зокрема, інформаційного права. Тому вважаємо за можливе внести «авторську правку» в роботах О.Ф. Скакун: замість поняття «правове становище» розуміти поняття «правове положення».

Виходячи з останнього коригування позиції О.Ф. Скакун, вважаємо, що логічним завершенням дослідження змісту і структури поняття «правовий статус» («інформаційно-правовий статус») є акцентування уваги на з'ясуванні співвідношення понять «правовий статус» («інформаційно-правовий статус») і «правове положення» («інформаційно-правове положення»). Наприклад, В.М. Протасов, досліджуючи поняття «правосуб'єктність», зазначає, що це за своєю сутністю «свого роду суб'єктивне юридичне право, «право на право», яке існує в рамках загальних (загально-регулятивних) відносин по лінії норм державного права...», певна «юридична можливість...», що здійснює регулятивний вплив на поведінку суб'єктів права». Водночас В.М. Протасов указує на те, що поняття «правовий статус» характеризує вихідне правове положення суб'єктів. При цьому під «правовим положенням» він розуміє конкретне правове положення суб'єкта, яке визначається «як його правовим статусом, так і сукупністю конкретних правових зв'язків, у яких він перебуває» [12, с. 133]. До речі, аналізуючи напрацювання автора, підкреслимо, що В.М. Протасов поняття «правовий статус» порівнює не тільки з поняттям «правосуб'єктність», а й з іншим поняттям – «правове положення».

Обґрунтовуючи власне розуміння, О.Ф. Скакун, на відміну від В.М. Протасова, доходить висновку щодо відповідного співвідношення понять «правовий статус» і «правове положення», зазначаючи, що правовий статус постає «основою правового положення», яке, у свою чергу, є «більш узагальненою категорією, що охоплює основні характеристики стану суб'єкта права в державі» [2, с. 550]. До речі, схожої позиції дотримується й В.М. Руденко [2, с. 550].

Крім того, проведений аналіз допомагає виявити структуру «правового положення» –

це передбачена законодавством система взаємозалежних складників: 1) суб'єктивних прав; 2) юридичних обов'язків; 3) юридичної відповідальності; 4) громадянства; 5) правосуб'єктності; 6) гарантій здійснення прав та обов'язків [2, с. 551]. Виходячи із цього, О.Ф. Скакун підсумовує, що поняття «правове положення суб'єкта права» – «це конкретний правовий стан, зумовлений як правовим статусом, так і сукупністю правових зв'язків, у яких він перебуває» [2, с. 551]. Нині очевидно є необхідність усвідомлення ще одного поняття – «правовий зв'язок», який, до речі, О.Ф. Скакун визначається як «взаємодія правомочної сторони не лише з конкретною зобов'язаною особою (як у правовідносинах), але й з усіма членами суспільства, у тому числі тими, хто не зобов'язаний поводитися активно» [2, с. 551].

Грунтуючись на цьому, О.Ф. Скакун доходить висновку, що поняття «правове положення» та «правовий статус» різняться між собою: по-перше, за обсягом (елементів структури правового положення більше, ніж у структурі правового статусу); по-друге, за ступенем пов'язаності із соціальними умовами (правове положення – це не тільки мовливе й належне «в збагненні досягнутої суспільством свободи», але ще й реальне, дійсне...) [2, с. 551]. На нашу думку, варто цілком погодитися з позицією О.Ф. Скакун.

Отже, проведене дослідження допомогло нам усвідомити, що найбільш широким поняттям, яке характеризує суб'єкт права, є поняття «правове положення», яке водночас включає до себе і правосуб'єктність, і права й обов'язки, і громадянство, і юридичну відповідальність, і гарантії. Тобто правове положення суб'єкта права – це його правовий статус і сукупність його правових зв'язків (які, до речі, постають більш широким за обсягом поняттям, ніж поняття «правовідношення»). Грунтуючись на отриманих вище висновках, вважаємо, що інформаційно-правове положення суб'єкта інформаційного права – це його інформаційно-правовий статус і сукупність його інформаційно-правових зв'язків. Виходячи із цього, суб'єкт інформаційного правовідношення передусім має бути суб'єктом інформаційного права, з відповідним інформаційно-правовим положенням, що допоможе визначити його інформаційно-правовий статус (як систему взаємозалежних інформаційних прав, законних інформаційних інтересів та інформаційних обов'язків суб'єкта інформаційного права), очевидно, має бути наділений відповідною інформаційною правосуб'єктністю.

Надалі пропонуємо акцентувати увагу на класифікаціях правового статусу суб'єктів інформаційних правовідносин. Отже, загальноприйнятою є класифікація правового статусу за суб'єктним критерієм: 1) правовий статус індивідуальних суб'єктів права; 2) правовий статус колективних суб'єктів права [2, с. 551]. Не менш важливою є класифікація правого статусу за змістом. Наприклад, О.В. Зайчук та Н.М. Оніщенко правовий статус класифікують на: 1) загальний (конституційний); 2) спеціальний (родовий); 3) галузевий 4) індивідуальний [1, с. 214].

Уважаємо, що під час характеристики індивідуального правового статусу необхідно усвідомлювати різницю в термінах «особа», «громадянин», «людина», «особистість», які застосують у законодавстві України. О.Ф. Скакун цілком справедливо зазначає, що ці терміни, з одного боку, позначають членів суспільства (соціальний аспект), а з іншого боку, враховують політичний аспект: особа виступає як: 1) громадянин; 2) особа без громадянства; 3) іноземний громадянин; 4) біженець або вимушений переселенець [13, с. 377]. Очевидно, що з такої позиції правовий статус особи чи, наприклад, правовий статус громадянина не рівнозначні. Саме тому «правовий статус особи» – це система «закріплених у нормативно-правових актах і гарантованих державою прав, свобод, обов'язків, відповідальності, відповідно до яких індивід як суб'єкт права (тобто як такий, що має правосуб'єктність) координує свою поведінку в суспільстві» [13, с. 377].

Виходячи із цього, О.Ф. Скакун надає структуру правового статусу особи у вигляді таких елементів: 1) правосуб'єктність; 2) права; 3) свободи; 4) обов'язки; 5) відповідальність, яка має вторинний характер: реалізується внаслідок учиненого правопорушення або у зв'язку з невиконанням компетенції чи перевищенням її обсягу (в останньому разі йдеться про правовий статус посадової особи) [13, с. 380].

Визначаючи безпосередньо правовий статус громадянина, вважаємо, що цілком слушною є пропозиція О.Ф. Скакуна щодо доцільності класифікації структурних елементів правового статусу громадянина на: 1) передстатусні (правосуб'єктність і громадянство); 2) статусні (суб'єктивні права, законні інтереси, юридичні обов'язки); 3) післястатусні (гарантії здійснення прав та обов'язків і юридична відповідальність) [2, с. 552–554; 14]. Уважаємо, що при цьому обов'язково варто мати на увазі, що йдеться про «широке розуміння» правового статусу громадянина. Структурні елементи інформаційно-правового статусу громадянина в широкому тлумаченні також можна визначити як передстатусні, статусні та післястатусні. До речі, статусні елементи інформаційно-правового статусу суб'єктів інформаційного права розглядаються як вузьке тлумачення інформаційно-правового статусу.

До речі, логічним доповненням розуміння понять «суб'єкт права», «правосуб'єктність», «правовий статус» є вдале визначення ролі правосуб'єктності як одного з передстатусних елементів у складі правового статусу особи, що надане О.Ф. Скакуном. Так, науковець підкреслює: правосуб'єктність означає, що «права й обов'язки кореняться в самому суб'єкті права, а не виходять винятково з норм об'єктивного (позитивного) права» [2, с. 553]. Крім того, правосуб'єктність, як наголошує автор, «сприяє встановленню відмінностей правового статусу від інших соціальних статусів (економічного, соціального, політичного). До того ж правосуб'єктність

має «конкретизований (правовий характер) і тим самим визначає галузевий статус особи» [2, с. 553]. Отже, можна стверджувати, що й інформаційна правосуб'єктність визначає інформаційно-правовий статус особи.

Висновки з проведеного дослідження.

Уважаємо, що, пояснюючи особливість правового статусу колективних суб'єктів права, необхідно враховувати, що їх формування обумовлюється, серед іншого, рівнем розвитку держави, громадянського суспільства й формування потреб та інтересів осіб, які поєднуються в колективи. На відміну від індивідуальних правових статусів, правовий статус колективного суб'єкта права не є сумою останніх, а має, як зазначає О.Ф. Скакун, якісно інші властивості, які визначаються завданнями й функціями держави, якщо йдеться про правові статуси державних органів, підприємств, організацій та установ [2, с. 551].

Отже, доктринальний аналіз доводить, що «правовий статус» – це комплексне, інтегративне поняття, певна система, що об'єднує, на думку деяких із авторів, права, свободи, законні інтереси й обов'язки суб'єкта права (наприклад, О.В. Зайчук, Н.В. Оніщенко, О.Ф. Скакун). Отже, ґрунтуючись на отриманому вище висновку, вважаємо, що «інформаційно-правовий статус» – це також комплексне поняття, певна система, що включає до свого складу інформаційні права та свободи, законні інформаційні інтереси й інформаційні обов'язки суб'єкта інформаційного права.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Зайчук О.В., Оніщенко Н.М. Теорія держави і права: академічний курс: підруч. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 688 с.
2. Скакун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): підруч. Харків: Еспада, 2009. 752 с.
3. Панчишин А.В. Поняття, ознаки та структура категорії «правовий статус». Часопис Київського національного університету. 2010. № 2. С. 95–98. URL: <http://www.kul-lib.narod.ru/bibl.files/chas2010/2/95.pdf> (дата звернення: 02.05.2018).
4. Малько А.В. Теория государства и права: учеб. Москва: Юрист, 1996. 455 с.
5. Колодій А.М. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні: підруч. для студ. Київ: Правова єдність, 2008. 350 с.
6. Корельский В.М. Теория государства и права: учеб. для вузов. Москва: НОРМА-ИНФРА-М, 2002. 616 с.
7. Руденко М.В. Деякі теоретичні і практичні аспекти правового статусу прокурора в адміністративному судочинстві. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. 2012. № 11. С. 232.
8. Колодій А.М. Права людини і громадянина в Україні: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 332 с.
9. Мельник М.Л. Правоохоронні органи та правоохоронна діяльність: навч. посіб. Київ: Атіка, 2002. 576 с.
10. Котюк В.О. Загальна теорія держави і права: навч. посіб. Київ: Атіка, 2005. 592 с.
11. Лукашева Е.А. Права человека: учеб. для вузов. Москва: Издательская группа «НОРМА-ИНФРА М», 1999. 573 с.
12. Протасов В.Н. Теория права и государства. Проблемы теории права и государства: Вопросы и ответы. Москва: Новый Юрист, 1999. 240 с.
13. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підруч. Харків: Консум, 2001. 656 с.
14. Витрук И.В. Основы теории правового положения личности в социалистическом обществе. Москва: Наука, 1979. 229 с.